

OH JEESUS, SINU VALU (*O HAUPT VOLL BLUT UND WUNDEN*)

Kristel Neitsov

Luterliku ortodoksia kõige säravama laulukirjutaja, Paul Gerhardti (1607–1676) sulest on pärit suhteliselt vähe tekste – vaid 139 saksakeelset kirikulaulu ja 15 ladinakeelset luuletust. Vähesele laulude hulgale vaatamata on suur osa neist laialdaselt tuntuks saanud ning eriti kerkib esile „O Haupt voll Blut und Wunden“, mida meie tunneme pealkirja „Oh Jeesus, sinu valu“ all.

Jeesuse kannatusloo teema on Paul Gerhardtile oluline. Mitmete teiste laulude seas (e k nt „Oh vaata, inimene“, Uus Lauluraamat (ULR) 197 või „Üks süütu tall on lepitand“, Kiriku Laulu- ja Palveraamat (KLPR) 81) on tähtsal kohal laulud, mis on kirjutatud ladinakeelse seitsmeosalise *Passion – Salve* põhjal, mille autoriks on tsistertslasest munk **Arnulf von Löwen** (1200–1250) bernardlikust koolkonnast.

Keskaegsest müstikast uusaegse vagaduseni

Burgundia päritolu teoloogi **Clairvaux' Bernard**'iga (1090–1153) algas uus periood müstika ajaloos: esile tuleb isiklik, personaalne dimensioon. Bernard'i müstika keskmes olid meditatsioonid Kristuse maisest elust ja eriti tema kannatustest. Oma käsitluses nimetas ta Kristust hinge peigmeheks, toetudes Ülemlaulule. Seda motiivi on oma lauludes korduvalt kasutanud ka Gerhardt.

Bernard'ile järgneval ajal oli lähtuvalt kultuurilistest muutustest inimesega seonduv üha rohkem tähelepanu all. Kasvas oluliselt isiklike kristlike tunnistuste andmine müstilistest nägemustest või kogemustest.

Müstilisi mõttesuundi võtsid üle ka protestandid. Üheks esimestest selle suuna esindajatest nende hulgas oli luterlik teoloog **Valentin Weigel** (1533–1588), kes oli eriti huvitatud evangeelseist vagadusharjutustest. Tõeline usk on tema arvates olemuse muutus pärast seda, kui Kristus on asunud elama inimese hinge. See saab sündida sisemise sõna kuulamise kaudu, mis on valgustatud Pühast Vaimust, mille abil vormitakse end kristlaseks ja eemaldutakse maailmast. Weigeli individualism oli vastandiks XVII sajandi konfessionalistlikule mõtteviisile, mida arendas edasi pietism, samuti leidis see tunnustust Inglismaal ja Šotimaal kujunenud ning hiljem Põhja-Ameerikasse jõudnud kveekerluses.¹

¹ Wolf-Dieter **Hauschild**, *Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte* (Gütersloher Verlagshaus, 2001), 658–659.

Protestantlikku vagaduskirjandust kõige enam mõjutanud autor on **Johann Arndt** (1555–1621), teoloog, kelle teost „Vier Bücher vom wahren Christentum“ veel XIX sajandi lõpus 26. korda välja anti. See põhjanev kogumik on avaldanud mõju nii ortodoksiale kui pietismile, lauluraamatutele kui palvekirjandusele – teisisõnu kogu luterlikule vagadusele. Ta on sillaks keskaja müstika ja barokse loodusteadusehuvi vahel: ta tsiteerib nii Clairvaux’ Bernard’i kui Valentin Weigelit. 1612. aastal ilmunud teos „Paradisgärtlein aller christlicher Tugenden“ on kui praktiseeriva kristlase käsiraamat, mis juhatab teed *praxis pietatis*’ele – tegelikule vagadusele.² Tänu Arndti kirjutistele omandas evangeelne müstika uue väljenduslaadi, mis sillutas teed pietismile.³

Kui müstilised suunad kirjanduses jõudsid luterlikku ajajärku, segunesid need evangeelse usupraktikaga ja ning tulemuseks oli personaalne vagaduspraktika. See tähendas, et elu eesmärgiks sai kõndida maailmast läbi koos Jeesusega, sõbraga, kes valmistab teed pidusöögile taevases kuningriigis. Luterlik dogmaatika segunes seletamatute usutunnetega inimeste hinges, püüdes leida väljapääsu kristlikus luules, mille kirjutamiseks oli uusaja koidik Euroopas soodus aeg ja koht.

Müstika väljendab end eeskätt tunnete ja meditatsiooni kaudu, sest ühendust inimhinge ja Jumala vahel pole võimalik ratsionaalselt väljendada. Evangeelset Kristus-müstikat iseloomustas omapärane side kristoloogia ja antropoloogia vahel: patus rikutud jumalanäolisus saab uuestisünniga uuendatud, kui Kristus koos uskliku palvetaja hingega ühenduse moodustab. Teoloogid valasid oma dilemmad luulevormi – vaimulikesse lauludesse. Tolleaegsed lohutusalulud ei saanud mitte ainult populaarseks kollektiivseks tegevuseks, vaid ka isiklikuks vaimseks ravivahendiks. Laulud seletasid lahti luterlikku õpetust ja näitasid samal ajal teed pääste poole.

Jeesuse ja inimese valu lugu

Arnulf von Löweni *Passion – Salve* on ladinakeelne seitsmeosaline palvete kogu, kus palvetaja embab müstilisel moel krutsifiksi, ta tervitab ja suudleb järjest Kristuse kehaosi: esmalt jalgu, siis põlvi, käsi, külge, rinda ja südant. Kõige viimaseks nägu, mille kaudu saab palvetaja kõige enam osa Kristuse kannatusest ning võib kannatajaga samastuda. Selle

² Gerhard **Ruhbach**, Josef **Sudbrack** (koost.), *Christliche Mystik: Texte aus zwei Jahrtausenden* (München: Beck, 1989), 324.

³ Hauschild, *Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte*, 665.

viimase, pea või näo osa põhjal ongi kirjutatud „O Haupt voll Blut und Wunden“, e k „Oh Jeesus, sinu valu“ (KLPR 94).

Hilisel keskajal hakkas emotsionaalne käsitlus kannatusloost omandama kõrgemaid vaimseid, isegi erootilisi dimensioone, mis väljendus näiteks palves, kus ihaldatakse armastatut = ristilöödud oma rinnale suruda.⁴ Siit tuleneb ka Bernard'i pruudimüstikast pärit väljend hingepeiuke (vt Ülemlaul). Isikupärase sõnakasutuse tõttu omistati seitsmeosaline *Passion – Salve* esmalt just Bernard'ile. Alles XX sajandil sai selgeks tsükli autorsuse küsimus.⁵

Et luterlus seisis keskaegse kiriku traditsioonidel, oli mõistetav, et bernardlik kirjandus sai keskse koha ka protestantliku kiriku kalendrites, õpikutes ja traktaatides. Ortodoksne teoloog **Johann Gerhard** (1582–1637) nimetab Bernard'i kolmandaks autoriteediks pärast apostleid ja Augustinust.⁶ Seetõttu jõuavad need tekstid ka reformatoorsesse palvekirjandusse, millega Paul Gerhardt teeb esimest tutvust juba koolipõlves Grimmas. Oma esimesel õpetajakohal Mittenwaldes valmivadki tal kõik seitse tsükli osa, esmalt neli, mis ilmuvad *Praxis Pietatis Melica*⁷ 3. väljaandes 1653. a ja siis kolm viimast, nende hulgas ka „O Haupt voll Blut und Wunden“ 1656. a *Praxis*'e neljandas trükis.

Paul Gerhardt on järginud ladinakeelset algteksti mitte ainult sisulises mõttes, vaid ta on ka oma laulu sarnaselt ja isegi samale sõnakasutusele üles ehitanud. Kuigi Gerhardti lahutab Löwenist neli sajandit, tõlgib ta laulu peaaegu otse oma kaasaegsesse keelde.

„O Haupt voll Blut und Wunden“ annab kaasaegse kirjelduse risti all olijast. Lisaks ehedale ristikirjeldusele tuleb alates neljandast salmist juurde isiklik dimensioon, kahes viimases salmis palub laulja oma surma pärast ning kutsub Jeesust appi.

Alljärgnevalt on antud Löweni ladinakeelne algtekst (I), siis Gerhardti saksakeelne luuletekst (II) ning eestikeelsed salmid (III). Viimaks tuleb minu tõlgitud luulevormis variant (uus).

Löwen (I):

**1. a) Salve caput cruentatum, / Totum spinis coronatum,
Conquassatum, vulneratum, / Arundine verberatum, / Facie sputis illita.**

⁴ Ansgar **Franz**, *O Haupt voll Blut und Wunden*. Geistliches Wunderhorn: Große deutsche Kirchenlieder (C.H.Beck, 2001), 278.

⁵ *Ibid.*, 279.

⁶ *Ibid.*

⁷ *Praxis Pietatis Melica* (Muusikaline vagaduspraktika) andis Berliini Nikolai kiriku kantor **Johann Crüger** (1582–1662) esmakordselt välja 1640. a. Hilisemas, 1647. a väljaandes oli sees ka 18 Gerhardti laulu, igas järgnevas väljaandes üha rohkem. P. Gerhardti esimese autorikogu andis 1666/1667 välja **Johann Georg Ebeling** (1637–1676), kes oli Nikolai kiriku kantoriks pärast Crügeri surma.

(Ole tervitatud, verrega ülevalatud pea, kroonitud okastega, võidetud ja haavatud, kepiga löödud, nägu määratud süljega.)

Gerhardt (II):

1. O Haupt voll Blut und Wunden, / Voll Schmerz und voller Hohn,
O Haupt, zum Spott gebunden / Mit einer Dornenkron!
O Haupt! sonst schön gezieret / Mit höchster Ehr und Zier,
Jetzt aber höchst schimpfieret: / Gegrüßet seist du mir!

KLPR/ ULR (III):

1. Oh Jeesus, Sinu valu, / Su raske kannatus,
see saadab mulle elu / ja on mu rõõmustus.
Su vermed ja Su haavad, / Su kibuvitsakroon
mu õnnistuseks saavad, / siis kui mul raske on.

Neitsov (uus):

Oh Pea täis verd ja haavu, / täis valu, mõnitust.
Oh Pea, mis pilkeiks seotud / on okaskrooniga.
Oh Pea, mis oli kaetud / au kõrge ehtega,
on aga häbistatud. / Nüüd tervitatud Sa.

Esimeses salmis iseloomustatakse Jeesuse kannatusi nii väliselt kui sisemiselt: okaskroon, peahaavad ja veri ning valu, pilge ja mõnitus. Kõik need kannatused on seotud tema peaga, sest ju ka hingevalu tekib peas – nähes inimeste rumalust ja nende teguviisi. Kirjelduse võimendamiseks on lisatud sõna „täis“, mis annab aimu kogu kannatusloo sügavusest füüsilises mõttes: täis verd, täis valu, täis mõnitust.

Saksakeelse teksti puhul tuleb tähele panna vokaalimängu esimeses neljas reas: prevaleerivad kaetud vokaalid nagu *o* ja *u*. Edasi, kui juttu tuleb Jeesuse olemuse ilust („ehitud kõrgeima auga“), tulevad mängu ka heledamad kõlad. Tundmatu autori valmistanud eestikeelne tõlge annab üldjoontes edasi salmi mõtte, kuid ei peatu ajastu stiili järgival piltlikul luulel ega tugine laulu tegelikule algvariandile, mis kirjeldab ainult peaga seonduvat problemaatikat. „Poeetiliste tekstide puhul aga semantilisest mõtte edasiandmisest ei piisa, siin mängivad

tähtsat rolli ka süntaktilised ja fonemaatilised tekstielemendid.⁸ Eestikeelse laulu esimene salm on suhteliselt üldkirjeldav ja originaaliga võrreldes ka etteruttav: Gerhardtil on esimeses salmis kirjeldatud vaid võigast vaatepilti peast, ei vihjata aga millegagi Jeesuse ristisurma tagajärgedele ega kristlase lootusele. On ainult piinamise kirjeldus.

Siin on kahtlemata tegemist tõlkeprobleemiga, mida Rutiku kirjeldab järgmiselt: „Juba tõlgitud tekstide sisulis-vormilisel redigeerimisel ilma originaalile tuginemata tekib olukord, kus ei ole enam korrektne rääkida redigeerimisest, aga ka mitte täiesti iseseisvast tõlkest. Nii tekibki originaaliläheduse ja halvimal juhul isegi autoriõiguse probleem.“⁹

EELK Konsistooriumi arhiivimaterjalides seisavad 1938. a tehtud ettepanekud selle laulu redigeerimiseks. Mõisteta on, et kuna olemasolev tekst oli juba ammu koguduseliikmetele omaseks saanud, siis ei olnud ilmselt võimalik teksti kardinaalselt muuta. Ometi ei seisa protokollis isegi ühtegi vihjet esimese salmi algtekstiläheduse või selle puudumise kohta. Seal seisab vaid märges „jääb senises tõlkes“.¹⁰

Teises salmis on tunda isiklikku suhtumist sündmusesse. *Sina*-vorm esimeses reas eeldab *mina*-vormi olemasolu. Eriti selgelt väljendub isiklik suhtumine küsimuses salmi lõpus. Salmi keskel olevad retoorilised küsimused jagavad salmi võrdseteks osadeks.

Siin on võrreldes esimese salmiga enam toodud esile Jeesuse kaks loomust, jumalik ja maine olemus ilmnevad eriti ridades: *Das große Weltgewichte, / Wie bist du so bespeit*. Üksikasjalikult on poet peatunud tema silmadel, millest kumavat jumalikku valgust, ent mis on nüüd kustunud. Gerhardt on *maailma kaalukaasi* pildi puhul toetunud kirjakohtale Nahum 1:5 – „Mäed värisevad tema ees ja künkad sulavad. Tema palge ees kerkib maa, maailm ja kõik, kes seal elavad.“

Selline dilemma on omane toleaegeelse kõrgortodoksssele teoloogiale, mis küsis, kes ristil kannatas. Oli see Jumal või inimene? Selle laulu puhul on tegemist dogma-meditatsiooniga, sest õpetus väljendub salmi ülesehituses: jumalikud omadused (väärikas nägu, valgus silmis) on ümbritsetud inimlikest kannatusist (sülitamine, õelutsemine jne).

Uuem eestikeelne tõlge KLPR-s on mõnevõrra parem varasemast, sest kirjas on *näkkü löödi* (vrd ULR: *vastu silmi löödi*). Samas on kummalisel kombel sisse toodud inglite teema, mida ei esine terves laulus ei saksa- ega kindlasti ka ladinakeelses variandis.

⁸ Siret **Rutiku**, „Kiriku Laulu- ja Palveraamat saksa filoloogi pilgu läbi“ — Hümnoloogiline kogumik „Kelle laule me laulame“ Kiriku Laulu- ja Palveraamatu 10. aastapäeva tähistamiseks (Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku Konsistoorium, 2001), 51.

⁹ *Ibid.*, 54.

¹⁰ Lauluraamatu komisjoni materjalid, EELK Konsistooriumi arhiiv.

(I) 1.b) Salve, cujus dulcis vultus, / Immutatus et incultus,

Immutavit suum florem, / Totus versus in pallorem, / Quem coeli tremunt curia.

(Ole tervitatud, kelle armas nägu võidetud ja jäetud, mille õitseng on muutunud täiesti kahvatuks, värisemas taevase riigi ees).

(II) 2. Du edles Angesichte, / Davor sonst schrickt und scheut

Das große Weltgewichte: / Wie bist du so bespeit?

Wie bist du so erbleichet? / Wer hat dein Augenlicht,

Dem sonst kein Licht nicht gleichet, / So schändlich zugericht?

(III) 2. Sind, Jeesus, näkku löödi, / Sa Kõigevägevam!

Sind pilgati ja naerdi, / Sa kõige ilusam!

Kõik inglid kummardavad / Sind kiites, austades,

kuid õelad halvustavad / Sind ära põlates.

(uus) Su väarikas näoilme, / mis muidu kardetud.

Sa kaalukeeleks ilmas, / kuis oled teotatud.

Kuis oled kahvatunud. / Kus on su silmehelk

ja valgus võrdlematu? / Kes õelalt kohtles sind?

Konsistooriumi protokollides leidub selle laulu kohta parandusi, kuid need on vaid iluvead: „Sa hinge ilusam“ muudetakse „sa kõige ilusam“ ja „kuid õelad“ väljendi „nüüd õelad“ vastu. KLPR-s on eelistatud vana varianti.

Kolmas salm ei vasta siiski küsimusele *kes?*, vaid jätkab olustikupildi kirjeldamist ning jutustab põhjalikumalt sellest, kuidas inimlik ihu surmale läheneb. See salm ei tegele enam kahe loomuse küsimusega, vaid keskendub ainult inimlikele kannatustele. See on Jeesuse surma kirjeldus. Omapäraseks teeb salmi surma personifitseerimine – „des blassen Todes Macht“. See jõud, mis Jeesuse näo ilu on röövinud, on esile toodud parallelismidega salmi teise poole alguses. **Elke Axmacher** väidab¹¹, et üheski teises saksa kirikulaulus ei ole Jeesuse surmahetki niivõrd värvikalt ja sealjuures lihtsalt kirjeldatud, kui siin.

(I) 2. a) Omnis vigor atque viror / Hinc recessit, non admiror,

Mors apparet in aspectu, / Totus pendens in defectu, / Attritus aegra macie.

(Kõik jõud ja tugevus on siit tulnud, mitte imetlusväärne, surm ilmub silme ees, kõik sõltub väsimusest, tuleb läbi haige valmimise)

¹¹ Elke **Axmacher**, *Johann Arndt und Paul Gerhardt: Studien zur Theologie, Frömmigkeit und geistlichen Dichtung des 17. Jahrhunderts*. Mainzer Hymnologische Studien 3/2001, (Tübingen, Basel: Francke, 2001), 196.

(II) 3. Die Farbe deiner Wangen, / Der roten Lippen Pracht

Ist hin und ganz vergangen: / Des blassen Todes Macht

Hat alles hingenommen, / Hat alles hingerafft,

Und daher bist du kommen / Von deines Leibes Kraft.

(III)3. Su armsad silmakesed, / Neil peale sülititi,

Su kaunid põsekesed, / Neid naeruks kateti.

Sa olid kõige ausam, / Nüüd oled autu,

Sa olid kõige kangem, / Nüüd oled rammutu.

(uus) Värv põskedelt on läinud, / Ja huultelt kadunud,

Surm kahvatuma jõuga / On kaasa võtnud need.

Kõik selle kaasa viinud, / kõik kaasa haaranud

ja sellepärast Sina / pead jätma ihu nüüd.

Eestikeelne variant kolmandast salmist on võtta vaid ULR-st – KLPR koostajad on järginud 1938. a tehtud soovitusi, milles seisab kolmanda salmi kohta lakooniliselt: /jääb vahele/. Võib oletada, et ühelt poolt on selles salmis nähtud eelmise salmi jätku ja ta on tundunud seega üleliigne. Tõepoolest on salmis kordusi ja laiendusi, mis annavad edasi Jeesuse järkjärgulise nõrkemise ja lahkumise siitilmast: „hat alles hingenommen, hat alles hingerafft“, kuid võivad ökonoomselt mõtlevale inimesele tunduda liialdusena. Kui KLPR kokkupanemisel võeti aluseks ULR salmid, siis on mõistetav salmi väljajätt – kirjeldus on piisavalt lahja ja tegelikult ka teoloogiliselt küsitav. Nii näiteks on öeldud kuuendas värsis, et „nüüd oled autu“. Ortodoksne teoloogia ei ole kusagil märkinud, et Jeesus oleks olnud autu, seda võisid olla vaid inimesed, kes Jeesust piinasid. See, kui Jeesuse (Jumala) surmaga muutub väline vorm (ristisurm, haudapanek), ei tähenda kaugeltki seda, nagu muutuks midagi Jeesuse sisemuses. Teises salmis kirjeldatud moment silmade kustumisest tähistas vaid sisemise valguse katmist, mistõttu maailm ei saa valgust enam näha. Sisemisest muutusest ei kõnele meile aga ei Piibel ega ükski vanakiriklik dogma.

Surmamomendi kirjeldamine on laulu terviku suhtes oluline. Ka on oluline iga uskliku inimese enda suhe sellesse pöördelisse hetke. Lähtuvalt sellest võiks salm olla südame läbikatsumise koht ja hea mediteerimiseks.

Neljandast salmist algab paluja isiklik pöördumine Kristuse poole, sest ristisurmaga võis alata uus ajajärk. Sellest salmist alates tuleb kasutusele ka väljend *Herr*, mida esimeses kolmes salmis ei esine. Samal ajal sekkub tegevusse „mina“, kes tunneb end risti all vaese patusena. Enam ei vaadelda Jeesust ristil sureva inimesena, vaid teda käsitletakse kui Issandat.

(I) 2. b) Sic affectus, sic despectus, / Propter me sic interfectus,

Peccatori tam indigno / Cum amoris intersigno / Appare clara facie.

(Nii väsinud, nii põlatud. Minu pärast hävitatud. Vääritule süüdlasele oma ära antud armastusega ilmu aulises ilmes.)

(II) 4. Nun, was du, Herr, erduldet, / Ist alles meine Last;

Ich hab' es selbst verschuldet, / Was du getragen hast.

Schau her, hier steh' ich Armer, / Der Zorn verdienet hat.

Gib mir, o mein Erbarmer, / Den Anblick deiner Gnad'!

(III) 4. Mis iial Sina tegid, / et Sind nii vaevati?

Kõik, mis Sa kurja nägid, / on minu patusüü.

Mu peale armu heida, / mind ära nuhtle Sa,

vaid lase armu leida, / kui hirmu tunnen ma.

(uus) Oh, Issand, kannatanud / mu patukoormat Sa.

Mis mina põhjustanud, / kõik talun'd oled Sa.

Siin seisan vaene mina, / kes viha teeninuks.

Pilk heida, halastaja, / mull' lõppematust aust.

Sina-mina suhe tuleb esile kohe esimestes ridades, kus tegelased ilmuvad sellises järjekorras: *du – ich, ich – du*. Selline lähenemine rõhutab inimese patutunnetust, millega tahetakse tunnistada, et mitte „kahvatu surm“ ei ole Jeesust ära võtnud, vaid inimene ise on Jumala ristilöömises süüdi. Barokses luulekunstis tähistab see iseenda ristilöömist koos Kristusega.¹² Alates neljandast salmist on vaatamine oluline etapp paradiisiteel: Jeesust palutakse, et ta palvetajat näeks, teda ära tunneks ja vastu võtaks. Läbi sellise palve saavad esimesed kolm salmi ka hoopis teise, sügavama tähenduse. Teise salmi värsid 6 ja 7 saavad selgitavateks ridadeks, sest kirjeldatakse Jeesuse jumalikku pilku, mille taga on tegelikult kosmiline suurus ja jõud. Nägemise juurde jõutakse ringiga tagasi päris laulu lõpusalmides, kus äratundmine ja meeles pidamine on palujale olulise tähtsusega. Et Jeesus end laulu alguses näha lubab, on mõeldud surijale trööstiks: pilt surevast Jeesusest on surijale kui päästerõngas Jumala enda juurde minekuks.

Eestikeelses tõlkes ei tule aga need motiivid ega tendentsid esile. Pigem on tunne, nagu oleks esimeste värsside küsimuste põhjal terve salm kirjutatud. Ja taas on ette rutatud, mis puudutab armu leidmist. Kui saksakeelne tekst on palvetav, siis eesti keeles oleks arm juba nagu kätte saadud, vähemalt käeulatuses. Ainukene moment, kus on kasutatud sõna *nägema*, on 4,3, kuid ka see on hoopis teises kontekstis kui algtekst – siin näeb Jeesus kurja, kuigi algtekstis kannatab Jeesus ja näeb hoopis palvetajat risti all.

¹² *Ibid.*, 190

Viienda salmi sisu on essentsiks kogu laulule: Jumala kiitus ning palve äratundmise ja vastuvõtmise pärast. Ühtlasi võtab see salm kokku eelnevate salmide mõtte (nägemine, vaatamine, Jumala olemuse kirjeldamine).

(I) 3. a) **In hac tua passione / Me agnosce, Pastor bone,**

Cujus sumpsi mel ex ore, / Haustum lactis sum dulcore, / Prae omnibus deliciis.

(Selles sinu kannatuses tunne mind, hea karjane, kelle suust olen mett vastu võtnud, olen joonud piima magusust enne teisi rõõme.)

(II) 5. *Erkenne mich, mein Hüter, / Mein Hirte, nimm mich an!*

Von dir, Quell aller Güter, / Ist mir viel Gut's getan:

Dein Mund hat mich gelabet / Mit Milch und süßer Kost;

Dein Geist hat mich begabet / Mit mancher Himmelslust.

(III) 5. Oh minu kallis hoidja, / mu hinge karjane,

Sa kõige parem kaitsja, / mis teed Sa minule?

Sa oled õpetanud / mind oma Sõnaga

ja armsalt juhitanud / mind Vaimu anniga.

(uus) Mind tunne ära, Hoidja, / mind kaitse, Karjane.

Su headuse kaevust / saab juua janune.

Su suu mind kosutanud / on mee ja piimaga.

Su Vaim mind õnnistanud / on taevarõõmuga.

Salmis tekivad seosed Vana Testamendiga, kus tuuakse paralleele töötatud maa lubatud andidega 2Mo 3:8: „Milch und süßer Kost“. Nii on ka Jeesuse sõna kaudu lubatud taevalikke rõõme tunda saada: *Himmelslust. 5,1 Erkenne mich* paneb lootuse Jeesusele kui advokaadile kohtus, siin on Gerhardti inspireerinud Mt 7:22–23.

4,1–4 ja 5,2 esinevad paralleelid kannatavast Kristusest ja neljandast Jumala sulase laulust Js 52: 13–53:12, mis on ka peamine kannatusaegne Vana Testamendi tekst. Kuid siin tuleb tähele panna järgmist. Jesaja raamatus kirjeldatud mees on ebainimliku välimusega, selle vastandkuju – kaunis peigmees – esineb Ülemlaulus. Selline tegelane on keskaja müstiku Bernard'i silmis võetud kannatava Kristuse võrdkujuks ning säärased vihjed on kolmandas salmis äratuntavad.

Uue Testamendi paralleelidest tuleb kindlasti ära märkida allika motiivi (5,3), mis esineb nt Jh 4:14.

Eestikeelne tõlge on algtekstist väga kaugel. Ainsad viited, mille järgi võib seoseid luua, on sõnad „Hoidja“ ning et Jeesus on sõnaga õpetanud (see peaks siis lähtuma suust). Ülejäänud on tõlkija vaba teemaarendus.

Järgnevas kahes salmis on mediteerija kaasaeg ja Jeesuse surmasündmus põimunud. See avaldub kohe kuuenda salmi alguses, aga oma kõrgpunkti saavutab seitsmenda salmi viimastes ridades.

(I) 3. b) Non me reum asperneris, / Nec indignum dedigneris,

Morte tibi jam vicina / Tuum caput hic inclina, / In meis pausa brachiis.

(Ära põlga mind, süüdlast, ära juhata vääritut tagasi, surm sulle juba lähedal on, oma pea toeta siia, minu kätele rahulikult.)

(II) 6. Ich will hier bei dir stehen, / Verachte mich doch nicht!

Von dir will ich nicht gehen, / Wenn dir dein Herze bricht;

Wenn dein Haupt wird erblassen / Im letzten Todesstoß,

Alsdann will ich dich fassen / In meinen Arm und Schoß.

(III) 6. Su ristisurma rada / on mulle elutee.

Ei unusta ma seda, / vaid elan Sinule.

Oh minu palvet kuule, / ma õhkan härdasti,

ma loodan Sinu peale, / ei Sinust tagane.

(uus) Su kõrval tahan seista, / oh, ära põlga mind!

Ei taha ära minna, / kui valu murrab sind.

Kui pea on kahvatunud / ja surmahoobi all,

siis haarata vaid tahan / sind oma sülle ma.

Läbipõimumine on täheldatav nii salmi alguses 6,1 ja 6,3, aga eriti kaunilt 6, 7–8, kus palvetaja tahaks surnud Jeesuse oma kätele haarata, avaldades talle nii seda vähest austust, mida inimesel sellises situatsioonis oleks võimalik anda. See on ülima vagaduse tundemärk ja ihaldades olla pildis, kujutab kõneleja ennastki ette ristil surevana. Jeesuse kannatusest tehakse enese kannatus.

Kuues salm eesti keeles on fiktsioon omaette, sest piltlikest kujunditest risti all on saanud väga kaugel oleva palvetaja hüüe. Peale selle, et läbipõimunud tunnetest (ehk isegi teadvusest) on saanud kõrvaltvaataja palve, kellel puudub isiklik suhe sündmusesse, on kasutusele võetud ka ilmselgelt liiga pietistlikud väljendid nagu „õhkan härdasti“, mis ei sobi baroksesse piltlik-realistlikku mõttemaailma, veel vähem aga Gerhardti mõõdukasse kirjastiili. Muuseas, see viimane parandus on sisse viidud pärast Lauluraamatukomisjoni

1938. a koosolekut, kus tehti ettepanek vahetada välja „ma palun südamest“ väljendi „ma palun härdasti“ vastu. „Õhkan“ on lisatud millalgi veel hiljem.¹³

Seitsmes salm jätkab kuuenda salmiga sarnaselt kaasaclamise fiktsiooni, mis jõuab siin kõrgpunkti. Siin ollakse ehk kõige lähemal tõelisele õhkamisele, ent ometi ei ole see mitte abstraktne igatsus, vaid konkreetne palve. Seitsmendas salmis nimetatakse Kristust ka *mein Leben*, mistõttu on loomulik, et koos tema surmaga ka osake palvetajast sureb. Et kahes lauses järjest on *mein Leben* kasutusel, ent erinevas kontekstis, võib tuua paralleele Jh 11:25, kus Jeesus ütleb: „Kes minusse usub, see elab, isegi kui ta sureb“ või veel enam Jh 12:25 „Kes oma elu armastab, see kaotab selle ja kes oma elu vihkab selles maailmas, see hoiab selle igaveseks eluks“.

(I) 4. a) **Tuae sanctae passioni / Me gauderem interponi:**

In hac cruce tecum mori / Praesta crucis amatori, / Sub cruce tua moriar.

(Sinu pühas kannatuses oleks mul rõõm osaleda: sellel ristil sinuga surra anna ristiarmastajale, sinu risti all suren ma.)

(II) 7. Es dient zu meinen Freuden, / Und tut mir herzlich wohl,
Wenn ich in deinem Leiden, / Mein Heil, mich finden soll.
Ach, möcht ich, o mein Leben, / An deinem Kreuze hier
Mein Leben von mir geben! / Wie wohl geschähe mir!

(III) 7. Su pühast kannatusest / Ma väga rõõmustan,
Kui kõiges viletsuses / Ma seda mäletan.
Oh saaksin surra mina / Su risti juures siin,
Kus mu eest surid sina / Kui õnnis oleksin.

(uus) See teenib minu rõõmu / ja teeb mul ainult head,
kui end Su kannatusis, / mu Päästja, leian end.
Ah, tahaksin, mu Elu, / nüüd Sinu ristil ma,
kõik elu ära anda. / Nii võikski sündida!

Selle salmi tõlge on ootamatult lähedane algtekstile, kuid kahjuks ei leidu salmi KLPR-s, kust ta on välja jäetud. Kas oli komisjoni arvates tegemist nonsensiga esimestes või viimastes ridades? Pole teada. Tundub aga, et just selles salmis on peidus mõned ainulaadsed värsid.

¹³ EELK konsistooriumi arhiivis on lauluraamatukomisjoni protokollide kaust üpris õhuke, sisaldades täielikult vaid koosolekute aruandeid aastatest 1922–1938 ning 1957–1958. KLPR koostamise kohta on materjalid ilmselt osaliselt välismaal, kuna raamatu kokkupanek toimus ju enamasti eksiilis.

Kaheksandas salmis läheb kannatusaja laul üle matuselauluks: toimub perspektiivimuutus.¹⁴

Kui enne oli laulu teemaks inimene risti all, kus palvetaja tahtis Jeesuse valu enda peale võtta, siis nüüd on tehtud täispööre – palvetav inimene palub Jeesust enda lähedale, olema koos tema surmatunnil. Kaheksandas salmis oleks aeg nagu edasi liikunud ja oleme jõudnud palvetaja surmaeelsesesse aega.

(I) 4. b) **Morti tuae tam amarae, / Grates ago, Jesu care,**

Qui es clemens, pie Deus, / Fac quod petit tuus reus, / Ut absque te non finiar.

(Sinu nii kibeda surma eest tänan sind, armas Jeesus, kes oled auline, hea Jumal, anna, mida sinu võlglane palub, et mind sinust ei eemaldataks.)

(II) 8. Ich danke dir von Herzen, / O Jesu, liebster Freund,

Für deines Todes Schmerzen, / Da du's so gut gemeint:

Ach gib, dass ich mich halte / Zu dir und deiner Treu

Und, wenn ich nun erkalte, / In dir mein Ende sei.

(III) 8. Oh armas Lunastaja, / Sind tänan südamest!

Sa minu lepitaja, / Mind päästsid surma käest.

Oh aita, et su peale / Nüüd loodan kindlasti,

siis saan ma elu jälle, / kui suren sinule.

(uus) Mu kallis sõber Jeesus, / Sind tänan südamest,

et nüüd kõik heaks on tehtud / su surmapiinaga.

Oh anna, et ma hoian / end sinu truuduses.

Ja kui ma ükskord lähen, / siis sinus sureksin.

Eestikeelne tõlge on teatud kohtades üpris algteksti sarnane. Siiski tekivad just eriti salmi lõpus mõned küsimärgid. KLPR-st seda salmi me ei leia, vaadelda saab ainult varianti ULR-st.

Viimasest lauluraamatust salmi välja jätmise põhjused ei ole teada. Võimalik on see, et salmi pole piisavalt oluliseks peetud sisulise suunamuutuse pärast – ristimeditatsioonist isiklikuks matuselauluks. Võimalik aga, et väljajätt on toimunud just tänu 1938. aastal komisjoni poolt tehtud parandustele, mis nägid ette teatud muudatusi. Kummalisel kombel on parandatud viimaseid värsse ja sellega teatud küsitavusi tekitatud. ULR 1899. ja 1923. a variandis on viimane rida: „Kui truuks jään surmani“, seda on aga soovitatud parandada „Kui suren sinule“. Siin tekivad aga sisulised vastuolud: nimelt on Paulus manitsenud inimesi patule surema. Rm 6:2 „Meie, kes me oleme patule surnud, ..“ Kui nüüd keegi ütleb lauluraamatus,

¹⁴ Axmacher, *Johann Arndt und Paul Gerhardt*, 200.

et tuleb surra Kristusele, siis kuidas seda eelnevas kontekstis õieti mõistma peaks? Usun siiski, et silmas on peetud lootust: „kui suren sinuga“.

Viimast kaht salmi käsitlen koos, kuna nende sisu on üpriski sarnane ning täiendab üksteist. See on ka loogiline, arvestades algteksti eelkäijat, ladinakeelset kannatusluulet. Nagu ühes korralikus teoses kombeks, on lõpuosa ehk kooda väljapeetum ja mahukam kui vahepealsed üksikosad. Nii ehk mõtles munk Arnulf, kui ta oma laulu viimase salmiga palve kokku võttis ja selleks mitte nelja, vaid kaheksat rida kasutas. Viimased salmid on küll põhiliselt palveks (oma) surivoodil, omavad aga viiteid ristisurma tunnustamise momentidele, mis kajastusid eelnevates salmides.

(I) 5. a) **Dum me mori est necesse, / Noli mihi tunc deesse:**

In tremenda mortis hora / Veni, Jesu, absque mora / Tuere me et libera.

(Kui mu surm on vajalik, siis ära jäta mind hädasse: hirmsal surmatunnil, tule, Jeesus, surma eest kaitse mind ja vabasta.)

(II) 9. Wenn ich einmal soll scheiden, / so scheide nicht von mir;

Wenn ich den Tod soll leiden, / so tritt du dann herfür;

Wenn mir am allerbängsten / wird um das Herze sein,

so reiss mich aus den Ängsten / kraft deiner Angst und Pein.

(III) 9. Kui ükskord pean ka mina / siit ilmast lahkuma,

siis ära lahku Sina / mu'st oma armuga.

Ja kui mul surmahigi / on otsal raskesti,

siis ole minu ligi / ja vii mind taevasse.

(uus) Kui ükskord lahkun mina, / jää minu juurde Sa.

Mu surmatunni hetkel / mind tule aitama.

Kui süda suures piinas, / ta kardab, ahastab,

siis läbi oma surma / mind sellest vabasta.

(I) 5. b) **Cum me jubes emigrare, / Jesu care, tunc appare:**

O amator amplectende, / Temet ipsum tunc ostende / In cruce salutifera.

(Kui sa nõuad mu minekut, kallid Jeesus, siis ilmu: sõber, keda tahan emmata. End siis näita tervendaval ristil.)

(II) 10. Erscheine mir zum Schilde, / zum Trost in meinem Tod,

und lass mich sehn dein Bilde / in deiner Kreuzesnot!

Da will ich nach dir blicken, / da will ich glaubensvoll

dich fest an mein Herz drücken. / Wer so stirbt, der stirbt wohl.

(III) 10. Mind rõõmustama tule, / kui hing on keele peal.

Mu ohkamisi kuule, / kui kaob minu hääl.

Kui sinu peale loodan / ning usun kindlasti,

Siis surmas elu ootan / ja suren õndsasti. (ULR)

(uus) 10. Sa ole mulle kilbiks / ja troostiks surma eel.

Mul lase näha ennast / Kui ristil ripud veel.

Sul tahan pilgu hoida, / Sind tahan usuga

ma südamesse panna. / Kes nii lä'eb – õnnis ta!

Üheksanda salmi tõlge on esimestes värssides hea, kuid siis tulevad korruga sisse pietistlik-naturalistlikud kannatuspildid, nagu „surmahigi“ on otsal „raskesti“, ehkki ka see sõnastab ümber saksakeelse *allerbängsten* – kõige hirmutavam. Kuigi – kas surmahigi on see kõige hirmutavam, eriti kui lootusrikas surm oli veel paar salmi tagasi suisa oodatud? On kahju, et tõlgetes on kaduma läinud esialgsed mõtted. Nii ei ole ju näiteks originaalis taevaminemisest eelviimases salmis juttugi, selleni jõutakse alles kümnendas salmis. Muuseas, „surmahigi“ salmipool on sisse viidud tänu komisjoni parandustele 1938. aastast.

Kümnenda salmi värsside tähendus on mitmedimensiooniline, sest salmi esimeses pooles on kirjeldatud lootust näha silme ees Jeesust ristil, salmi teine pool aga kirjeldab momente paradiisist (?), kus palvetaja, olles samal ajal risti all, nagu laulu alguses, on ühtlasi juba taevas Jeesuse ees ja saab tema rinnale heita (vrd Jh 1:18).

Nendes kahes salmis tuleb küll esile palve surivoodi ääres, kuid erinevalt kaheksandast salmist, kus „ich erkalte nun“, on surm lükkunud kuhugi tulevikku. Omapärane on mäng ajatasanditega: ühelt poolt palutakse Jeesust kaitsjaks, teisalt ollakse tema juures risti all. Ristikannatuse hetked on palvetajal piltidena silme ees, nagu oleks ta seda kord tegelikult näinud. See silm, mille abil kõike nähakse, on usk, mis ulatab käe läbi aja nii horisontaalselt kui vertikaalselt.¹⁵

Päris lõpus (laulu lõpus või ka elu lõpus?) on laulev „Mina“ tagasihoidlik: ta isegi ei väida, nagu olekski tema lõpp nii õnnis. Ta vaid ütleb, et kes suudab oma surmatunnil hoida ainult Jeesuse kannatusi silme ees, see sureb täiuslikult. Ka grammatiliselt on vahe selgelt märgatav: kõigepealt tuleb ebareaalne „da will ich“, mis tähendab nii „seal“ kui „siis“ ehk tegemist on kavatsuse või sooviga. Selle järel tuleb reaalsus ja veendumus: „wer so stirbt...“. Kas ta ka ise seda suudab, jätab ta oma inimlikkuses ütlemata. (vrd Peetrus Mt 26:35). Võib-olla see teebki laulu meile nii lähedaseks, et vaatamata rohketele piltidele ja naturalistlikele võtetele, on see laul siiski vaid inimlikust piiratusest, millega saame end identifitseerida ning vagalt soovida,

¹⁵ *Ibid.*, 205.

et Jeesus kõigele vaatamata meie eest hiljem kostaks. Usuring peab täiuslikuks saama – esmalt saan mina vaadata Jeesuse peale ja siis heidab tema pilgu minu peale. Seepärast on viimases salmis ka lootus: kuigi surm on olemas, on tänu Jeesusele see võidetav. Lõpp ei ole triumfeeriv, vaid vanatestamentlikult lakooniline: kes nii teeb, teeb õigesti.

Eesti keeles on olemas mõlemad salmid, kuid KLPR-s esindatud vaid eelviimane. See-eest on see üksik salmikene saanud väga tuntuks: lisaks matuselauluna on see kohati kasutusel mälestuslauluna, mida jumalateenistusel pärast jutlust lauldakse. Matuselaulud pretendeerivad tihti kõige tuntumate koraalide kohale, ühelt poolt sellepärast, et ka läbi nõukogudeaja peeti kiriklikke matuseid ning nii levisid need laulud ka väljapoole kirikut. Tänapäevalgi toovad matused kõige rohkem rahvast kirikusse. Vaatamata sellele on lauluraamatu komisjon jätnud viimase salmi KLPR-i kaasamata, jättes nii õhku usukinnituse värsid ning palvetaja soovid õndsaks surmaks. Kuigi ULR viimase salmi tõlge on kõike muud kui algtekstile lähedal, on see siiski ilus ja lohutav ning võinuks olla ka KLPR-s.

Kokkuvõtteks

Martin Lutheri arvates peab kannatus äratama südametunnistuse. „Sina oled see, kelle pärast Kristus kannatas ja sinu süü peab su südametunnistusse jõudma,“ ütleb Luther oma kirjutises „Sermon von der Betrachtung des heyligen leydens Christi“ 1519. aastast.¹⁶ Ta nimetab, et meie ees hoitakse peeglit. Jeesuse kannatuse pildis näeme iseend, see on meie saatus, mille me peame üle võtma. See tähendab: Kristuse vormi võtma ja oma süüid lunastama. Vaid selles on Kristuse kannatuse mõte, kui inimene ise end ära tunneb ja teda tema hirmuks lüüakse. Kannatusel on väärt mõju, kui vana Aadam lahku ja inimene oluliselt muutub. Kes aga tahab jääda selliseks, nagu oli, sellele ei avalda Kristuse kannatus mingit mõju, ütleb Luther.¹⁷

„O Haupt voll Blut und Wunden“ püüab neid Lutheri nõudmisi täita – ta viib inimese risti alla ja seal suhestub inimene ristilööduga.

Laulus kohtuvad keskaja müstika vaimse armastuse printsiip ja luterliku ortodoksia vagadusõpetus. „O Haupt voll Blut und Wunden“ ühendab endas nii katoliikluse kui luterluse suurteks erimeelsusteks kujunenud arusaamad: temas on esindatud vaba tahte küsimus, inimeste heade tegude aspekt ja lõppeks Jumala arm.

Keskaegses Löweni palves käib jutt rohkem armastusest, barokiaegses laulus usust. Nendest kahest vaimsest mõistest arenevad lauludes erinevad struktuurid. Armastus toob kokku, mis

¹⁶ *Ibid.*, 186

¹⁷ *Ibid.*

kokku kuuluvad – pruudi ja peigmehe, usk aga toob kokku selle, mis lõpuni eraldatud on, inimese ja Jumala.

„O Haupt voll Blut und Wunden“ on esinenud ilmselt kõigis luterlikes lauluraamatutes, ent laul esineb ka katoliiklaste lauluraamatutes: *Kirchenlied* (1938), *Einheitslieder* (1947) ja *Gotteslob* (1975). Laulu võibki käsitleda konfessioonide-ülesena, sest usk ja usaldus on universaalsed. Vaevalt, et Jeesuse-igatsusele, armastusele ja rõõmule üldse mingeid raame seada või neid kuidagi konfessionaalselt piiritleda saab.

Analüüs tugineb Kristel Neitsovi diplomitöö “Paul Gerhardt (1607–1676) Uues Lauluraamatus ning Kiriku Palve- ja Lauluraamatus” III peatükile. Töö kaitsti 5. oktoobril 2005 Tallinnas, Usuteaduse Instituudis.